

prilikama i osobama u Jugoslaviji te značaju i važnosti pojedinih “domaćih” osoba u Vatikanu.

Iz objavljenih iskaza jasno je da je Krunoslav Draganović bio upoznat s mnogo toga, da je poznao brojne ljude i imao važnu ulogu u spašavanju izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata. Unatoč tome, mudro sročeni odgovori ne otkrivaju mnogo novih detalja, vodeći računa kako o vlastitoj sudbini, tako i o životima ljudi koji su bili dostupni jugoslavenskim vlastima. Kao što i autor zaključuje, vidno je primjetna i doza samoljubivosti, pa stoga neke njegove stavove treba uzeti s priličnom rezervom. Ne smije se izgubiti iz vida vrijeme u kojem nastaju ovi iskazi – samo godinu dana nakon potpisivanja protokola između Jugoslavije i Svete Stolice. Bila je to situacija u kojoj je svatko pokušavao “izvući” nešto korisno za sebe. Krunoslav Draganović oslobođen je optužnice za ratne zločine po Zakonu o amnestiji iz ožujka 1962., a ostatak života proveo je u samostanu nedaleko od Sarajeva, bavio se crkvenom poviješću i bio pod stalnim policijskim nadzorom sve do smrti 1983. godine.

Ova knjiga ne pretendira biti i nije konačan odgovor na temu Krunoslava Draganovića, njegova života, djelovanja i značaja, no tajanstvenost, magičnost i brojne nepoznanice koje ju prate podsjećaju na kriminalističko-špijunske priče koje se čitaju u “jednom dahu”.

MARTINA GRAHEK RAVANČIĆ

Sjećanja čovjeka koji je - imao sreće. Branko POLIĆ, *Vjetrenjasta klepsidra*, Durieux, Zagreb 2004. 515 str., *Imao sam sreće*, Durieux, Zagreb 2006. 428 str., *Pariz u srcu studenta*, Durieux, Zagreb 2008. 447 str., *Na pragu budućnosti*, Durieux, Zagreb 2010. 369 str.

Posljednjih je godina zagrebačka nakladnička kuća Durieux tiskala niz naslova memoarskog štiva - sjećanja Sonje Wild Bičanić, Eve Grlić, Bronislawe Prašek Calcynske i drugih - koji imaju nekoliko zajedničkih odlika. Osim što se redovito radi o zanimljivo i dobro napisanom štivu, vrijeme što ga sva ova djela pokrivaju su druga i treća četvrtina 20. stoljeća i - što nam se u ovome kontekstu čini posebno važnim - ne radi se o sjećanjima političara, već “običnih” ljudi koji su bili svjedoci, sudionici, suputnici ali i žrtve zbivanja koja su bitno označila to vrijeme u Hrvatskoj i na prostoru nekadašnje Jugoslavije. Četiri knjige u memoarskom nizu dugogodišnjeg glazbenog urednika na Radio Zagrebu Branka Polića dijele sve ove odlike, ali i poentiraju nešto što je (očito kao rezultat urednikove namjere!) još jedna zajednička odlika ove - sada se već može kazati - “moćne gomilice”: sve su to djela koja iznose osobne doživljaje i vizure sudbosnih zbivanja kojih je vrijeme za nama toliko bremenito (utoliko Hrvatska potvrđuje svoju *troidenitetnost* - srednjoeuropsku, mediteransku i balkansku, preciznije onaj njezin balkanski segment, vrlo dobro “ulovljen” Churchillovom formulacijom kako Balkan proizvodi više povijesti nego što je može konzumirati), ali kako se ne radi o bivšim političarima ili vlastodršcima, u tim knjigama nema “glancanja” vlastitih bista i spomenika, niti naknadne političarske pameti. Tri dame uvodno spomenute, a po-

gotovo Polić, "obična" su ljudska bića, osim što izvrsno zapažaju, vrlo dobro pamte (ili - što je možda još i važnije - bilježe i čuvaju zabilježeno) i imaju *red u glavi* koji im pomaže da stave *first things first*. Svi oni govore o vlastitim životima u tim vremenima i o svom doživljaju sudbonosnih zbivanja oko njih, ali kako nisu opterećeni čuvanjem vlastitog "lika i djela", a izvrsni su promatrači, njihova su sjećanja važan i nezaobilazan dio memorije jedne nacionalne kulture, svojevrsna *grassroots povijest* dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj i njezinu susjedstvu. Dakle, posrijedi je individualna i individualistička perspektiva, nasuprot do sada prevladavajućoj kolektivističkoj perspektivi, i radi se o sjećanjima iz vizure "običnih" ljudi, a ne iz perspektive vlasti.

Branko Polić, dijete imućne zagrebačke židovske obitelji, u četiri knjige svojih sjećanja "pokriva" razdoblje od svog rođenja 1924. godine, pa do početka stalnog angažmana na Radio-Zagrebu 1952. godine. Prva knjiga u nizu, *Vjetrenjasta klepsidra*, bavi se razdobljem od njegova rođenja, pa do konca listopada 1942. godine, druga - znakovitog naziva *Imao sam sreće* - opisuje autorove doživljaje od studenog 1942. pa do veljače 1945. godine, treća - *Pariz u srcu studenta* - pokriva završne mjesece rata, prve mjesece poraća i autorov boravak na stipendiji u Parizu, a tetralogija se zaključuje knjigom *Na pragu budućnosti*, koja započinje njegovim povratkom u Zagreb koncem listopada 1948. i zaključuje se Polićevim nastupom na posao na Radio-Zagrebu na Svisvete 1950. godine.

Uvodni dio Polićeve prve knjige opisuje njegovo djetinjstvo dječaka iz - njegovim riječima - "građanske obitelji sređenih materijalnih prilika". Već ovdje, pa do posljednjih strana četvrtog sveska, razvidno je izuzetno dobro Polićevo pamćenje: imena, lica, dijalozi nižu se gotovo furiozno na stranicama, pa se ne dospijemo ni prisjetiti da je otada prošlo osamdeset, sedamdeset ili šezdeset godina... Sjećanja iz osnovne škole i gimnazije, s obiteljskih i prijateljskih druženja, s putovanja do bližih i daljih odredišta toliko su precizna i puna pojedinosti da čitatelju u velikoj mjeri oživljuju duh onih vremena, i bit će od koristi i svakome onom tko se iz znanstvenih pobuda bude bavio životom zagrebačke više srednje klase u razdoblju između dva svjetska rata. Temeljita glazbena i kazališna kronika također je našla svoje mjesto na stranicama ove, a i svih drugih Polićevih knjiga sjećanja, pa i to ima svoju vrijednost za buduća znanstvena bavljenja tom temom.

Naglašena je autorova velika ljubav prema obitelji, a njegovi otac i majka su - uz autora - druga dva glavna lika ove tetralogije. Polićev otac Artur direktor je zagrebačke Diskontne banke d.d., a u čelništvu te banke sjede i njegov djed i ujak. Mali Branko obično je na očevoj strani kada ovaj zamjera majci nemirenje sa sudbinom građanske majke i supruge i njeno nepristajanje da i nakon udaje odustane od intelektualnih ambicija.

Mnogi među onima koje spominje već od prvih stranica svojih sjećanja - članovi uže i šire obitelji, poznanici i prijatelji, nastavnici - stradali su u Holokaustu. Polić o njima govori kao o ljudskim bićima koja su živjela pored njega, uspijevajući izbjeći dva najčešća neprimjerena pristupa toj temi - patetiku i statistiku. Ljudi ubijeni samo zbog toga što su rođeni kao Židovi nisu u Polićevim sjećanjima tek imena. On ih priziva iz svog sjećanja u *tri dimenzije*: primjerice, prisjeća se profesorice iz fizike u srednjoj školi i njezinog "smiješnog potcikivanja poput slavonskih snaša u kolu" kada bi se opekla nespretno izvodeći pokus iz kemije, da bi odmah potom konstatirao: "Jadnica, zagla-

vila je za vrijeme Holokausta, tko zna u kojem logoru!" Ali i tu, a pogotovo kada autor govori o tragičnoj sudbini svoje šire obitelji, djedova i baka, kao i mnogih drugih, čitatelj zajedno s autorom ima gorak okus u ustima.

Rat se bliži granicama Jugoslavije, ali Polićevi ne bježe, unatoč svih opomena nje-mačkih i bečkih Židova. Jedan je razlog tome što nemaju nikoga "preko bare" na čiju bi pomoć u prvom trenu mogli računati, a drugi - kaže Polić - da su se "uzdali u hrvatski filosemitizam, koji je zaista i vladao u krugu najprisnijih katoličkih prijatelja, što se uskoro i pokazalo. No osim Mačeka, tu je i preuzvišeni nadbiskup Stepinac, čovjek u kojega možemo imati potpuno pouzdanje u našu zaštitu". Uspostavlja se NDH i već na Uskrs 1941. godine Gestapo im rekvirira kuću na Gvozdu, koju obitelj istog dana mora napustiti, tek s nešto stvari koje mogu ponijeti sa sobom. Otac je uhićen, a autor, koji je tada imao 17 godina, odlazi moliti za intervenciju očevog nekadašnjeg sudruga iz zarobljeništva na Sardiniji tijekom Prvog svjetskog rata, a sada istaknutog dužno-snika nove vlasti, kojeg Polić u tekstu zove "velikim ustašom"! Otac je kasnije pušten na slobodu.

Polić je kao srednjoškolac na redovitim vježbama na maksimirskom stadionu, i sudionik je "Akcije stadion", masovnog sabotiranja ustaškog zahtjeva da se učenici Ži-dovi i Srbi izdvoje od ostalih. Nasuprot nekim domaćim nastojanjima s desnog dijela hrvatske političke scene, kao i stranim - npr. u sjećanjima Bogdana Medakovića - da se dovede u pitanje vjerodostojnost prikazivanja te akcije u historiografiji iz socijali-stičkog razdoblja, Polić kao svjedok i sudionik te prikaze potvrđuje, dok filmu "Akcija Stadion" čak zamjera da "nema onoliko snažan dramatski naboj kakav je imao sam do-gađaj!" Njegovi su se razredni kolege, prisjeća se Polić, u tom razdoblju prema njemu ponašali "ne samo prijateljski, nego upravo zaštitnički".

Autor kaže kako su i nakon nekoliko mjeseci mnogi iz kruga njegovih roditelja vjerovali da će vlasti NDH prestati sa protužidovskim mjerama, jer će "daljnjim kr-voprolićem oneraspoložiti narod, u kojem ionako nemaju suviše pristalica". Bili su u krivu. Konsternirani strašnim vijestima koje sustižu jedna drugu, 8. kolovoza 1941. Branko Polić s majkom odlazi iz Zagreba. U izbjeglištvu su u Kraljevici, uz kraću epi-zodu u talijanskom zatvoru, a kasnije im se za stalno pridružuje i Brankov otac. O obitelji razasutoj po NDH i Vojvodini, okupiranoj od Mađara, stižu samo loše vijesti.

Nakon 14 mjeseci izbjeglištva u vlastitoj organizaciji, 31. listopada 1942. Talijani obitelj Polić, kao i sve Židove izbjegle u Hrvatsko primorje, odvođe u logor u Kra-ljevici. U ženskom dijelu logora je i stara prijateljica njegove majke Zora Marić. Ona je tada već bila udovica zagrebačkog industrijalca Artura Marića, po kojem se (jer je prolazio kroz kuću koju je on izgradio), i danas zove Marićev prolaz, stotinjak metara od središnjeg zagrebačkog trga. Polić za Artura Marića navodi da ga je, neposredno nakon proglašenja NDH, prilikom bijega iz Zagreba navodno ubio i opljačkao njegov vlastiti vozač.

Kako bi velika i raznorodna grupa od 1200 ljudi mogla funkcionirati, među lo-gorašima su razdijeljene funkcije. Tako je, među ostalima, predratni vlasnik trgovi-ne sportskih potrepština za zagrebačkom Zrinjercu i sportski aktivist Pavle Kauders obavljao policijski nadzor. Atipično za policajca, bio je duhovit, kaže Polić: "Sjećam se kako je jednom ustvrdio kako će se ban Jelačić na svom postolju na trgu okrenuti u drugi položaj, pokazujući sabljom na njega, čovjeka koji je u izbjeglištvo poveo šest žena: suprugu, kćerku, sestru, punicu i dvije šogorice!"

U srpnju 1943. Talijani ih prebacuju na Rab, a nakon kapitulacije Italije najveći dio židovskih logoraša prelazi na kopno. Polić nakon Jablanca odlazi u Otočac gdje se kao harmonikaš uključuje u orkestar pri USAOH-u (Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske), a od proljeća 1944. godine bavi se kulturnim radom u partizanskim bolnicama na Petrovoj gori i oko nje. Negdje krajem srpnja ili početkom kolovoza uvučen je u sukob koji ga je mogao stajati glave. Kao ranjenik je u bolnici bio tadašnji politički komesar Glavnog štaba Hrvatske Rade Žigić, i kada je Polića pitao otkuda je, a ovaj mu odgovorio da je iz Zagreba, Žigić komentira kako su Zagrepčani – ustaše! “Rekao sam mu na to kako ne možemo ama baš svi biti Ličani ili Kordunaši. Time je diskusija bila završena”, kaže Polić, međutim priča nije gotova. Žigić je Polićevim nadređenima kazao da ga je Polić uvrijedio i pozvan je na raport kod političkog komesara bolničkog odjeljenja Jovice Mraovića. “Taj raport mogao je za mene imati itekako kobnih posljedica. No Jovica Mraović pokazao se kao čovjek na svom mjestu u svakoj prilici”, zaključuje autor.

Polić kraj rata dočekuje doslovce u *šumi*, sredinom svibnja 1945. bolnica je premještena u Karlovac, a on 29. svibnja, nakon gotovo četiri godine, dolazi u Zagreb. Svjedok je sukoba starog i novog, i odlučuje na koju će stranu. “Mnoge zagrebačke obitelji, one što ih je novi režim nazivao *građanskom klasom*, nisu ni mogle ući u srž svega što se oko njih zbiva i nije neobično što su na mnoge vanjske pojave gledale s negodovanjem. Dok se na starom Jelačić placu, koji će uskoro promijeniti ime u Trg republike, nakon isteka radnog vremena, a pogotovo navečer plesalo kozaračko kolo, što je pogotovo nedjeljom za novopečene Zagrepčane bila u to doba gotovo jedina razonoda i najsigurnije sastajalište za sve one koji su se na gradski život morali tek privikavati - namrgođene nekadašnje milostivice vadile bi iz naftalina svoje prastare, možda već ponešto olinjale bijele glave rukavice, da se ograde od takozvanog plebsa”. Ili nešto kasnije kaže kako njegovi “dečki iz razreda, a i razni drugi ljudi koje sam idućih dana susretao, nisu preda mnom skrivali svoju skepsu, poneki čak i razočaranje u ono što je došlo i ono što bi imalo doći”. Polić im se suprotstavlja i zaključuje kako mu je “postajalo sve jasnije do koje mjere sam se od takvih ravnodušnih i podozrivih udaljio”. Odmah po povratku u Karlovac Polić ulazi u SKOJ (Savez komunističke omladine Jugoslavije).

Međutmi, kada se radi o glazbi i operi, to je sasvim druga priča, i tu za njega crte sukobljavanja nisu bile tako jasno razdijeljene. U tih nekoliko dana boravka u Zagrebu stiže i na prvu izvedbu “Tosce” u novoj sezoni. Kada se na sceni u ulozi Cavaradossija pojavljuje Josip Gostič, nakon tromjesečnog pauziranja kao kazne što je nastupao pod okupacijom - odobravanju nikad kraja, a i skandiralo se “Jo-ža!, Jo-ža!” Netko u pauzi predstave pristupa Poliću i kaže kako je “sramota za zagrebačku publiku što tako urnebesno i provokativno pozdravlja tenora koji je redovno nastupao za vrijeme okupacije, i sada po prvi put pjeva nakon pravedno izrečene tromjesečne zabrane, dodavši kako je vidio da sam i ja odobravao. ‘Kako i ne bih,’ rekao sam na to. ‘Četiri mi je godine manjkao taj savršeni glas. Sretan sam što sam na životu i zahvalan sudbini da opet mogu u njemu uživati.’”

Polić se prijavljuje za studij u Francuskoj, i nakon što doznaje da je prošao, uz mnogo sreće uspijeva se demobilizirati i stići do Beograda otkuda je trebalo krenuti za Pariz. Dugo je čekao, ali je vrijedilo! Sljedeće godine sa studija u Parizu zajedno s kolegama dolazi na izgradnju pruge Šamac - Sarajevo. “Bilo je to vrijeme kada je

vladao pun poslijeratni radni zamah uz živu želju za što bržom obnovom. Prvi očigledni znak tog zajedništva bilo je ogromno kolo na željezničkoj stanici u Slavonskom Brodu, uz gromoglasnu pjesmu i povremene zvižduke i cijuke. Koliko, do koje mjere je to oduševljenje bilo posebno, ne samo kilometarski udaljeno od Pariza, što smo ga napustili upravo u predvečerje obljetnice tamošnje narodne svečanosti povodom pada Bastilje. Da, pomislih. Ovdje je sve drukčije. Možda čak i primitivno. Rudimentarno. Ali je *naše*”.

Polićevi se roditelji još u ratu rastaju, i ulaze u nove veze. Majka je već od dolaska u Zagreb referentica u Ministarstvu kulture, a dvije godine kasnije voditeljica je Koncertne poslovnice. “Možda će netko ustvrditi da joj je taj intenzivni rad bio namdomjestak za sve svoje najbliže koje je izgubila tijekom proteklog rata, no ja smatram da su to dvije posve različite stvari. Vrlo je mali broj njezinih vršnjakinja, nekadašnjih pripadnica zagrebačkog građanstva, koje su bez obzira na vjeru i podrijetlo prihvatile socijalizam podjednako spontano i intenzivno. Ona je, prisjeća se autor, “ostvarila svoju davno zapretanu želju da u životu bude djelotvorna, a ne samo brižna majka i savršena voditeljica obiteljskog doma. Sada se nakon punih pola vijeka mogla posvetiti radu, dokazati da je kadra voditi posao koji bi iziskivao čovjeka s obilnim radnim iskustvom i bogatom praksom. U socijalizmu, koji je njoj značio afirmaciju radnog čovjeka, doživjela je ostvarenje svog životnog sna”. Ukratko - to je jedna paradigmatička priča i iskustvo emancipacije!

Otac je sasvim druga priča. Do rata uvaženi bankovni ravnatelj, nakon nekoliko mjeseci izbjeglištva u Hrvatskom primorju ne želi u partizane, jer mu ne bi priznali kapetanski čin. Nakon pada Italije radi u partizanskoj administraciji, međutim to prekida na kraju rata, pa se tek naknadno zapošljava kao stručnjak u ministarstvu drvne industrije, na poslu što ga je radio i nakon Prvog svjetskog rata. Nije zadovoljan u novoj državi, i sa novom suprugom i njenom obitelji koncem 1948. godine odlazi u Izrael, gdje umire 15 godina kasnije.

Iako zna da mu povratak u Pariz nije vjerojatan, Polić se koncem kolovoza 1948. vraća u Zagreb i – nakon što mu oduzmu putnu ispravu – ovdje nastavlja studij. I tu su opisi prepuni detalja, imena, dogodovština, bizarnosti... Jedna od prvih stvari kojima svjedoči na studiju je diskusija o isključenju studenata Svevlada Slamniga i studenta klavira Stjepana Radića, unuka utemeljitelja HSS-a. Radić nije došao na razgovor, jer je ranije tog dana kat niže (na 1. katu) bila održana konferencija Pravnog fakulteta “gdje je navodno bilo pokušaja da netom isključeni studenti budu izbačeni kroz prozor”. Radić na kraju nije isključen.

Polić s uspjehom dovršava studij i 1. studenog 1952. nastupa na rad na Radio-Zagrebu, gdje 1985. godine dočekuje i mirovinu, ali ne i prestanak angažmana i aktivnosti. Njegova do sada objavljena sjećanja završavaju pred vratima radija, ali ne možemo biti sigurni da ih neće biti još. Kako god - pred nama je veliko, zanimljivo i ljudima, zbivanjima i preciznim zapažanjima prebogatostivo. Opisi izbjegličkih, logorskih, ratnih i poratnih vremena i doživljaja imaju svoju vrijednost i kao vjerodostojan izvor, a neke teme - primjerice emancipacija njegove majke - zaslužile bi kao *case-study* i znanstvenu obradu.

ENIS ZEBIĆ